

**L'educació a
Algaida durant
la primera meitat
del segle XIX
(1783-1857)**

Pere Fullana
Puigserver
*Govern de les Illes
Balears*

Educació i Cultura
(2000), 13:
95-108

L'educació a Algaida durant la primera meitat del segle XIX (1783-1857)

Pere Fullana Puigserver

Govern de les Illes Balears

Si hom consulta a l'Arxiu Municipal d'Algaida i pren com a punt de referència l'inventari,¹ encara inèdit, constatarà que fins a la segona meitat del segle XIX a penes no hi ha documentació catalogada referida directament a la instrucció primària. Les sèries d'actes de la Junta Local d'Instrucció Pública comencen el 1882,² els censos escolars el 1883³ i els pressuposts el 1863,⁴ amb un total de vint-i-un lligalls de documentació. Pel que fa a la primera meitat del segle XIX, només en l'apartat de «Contractació de mestres» hi ha un lligall titulat «Exàmens a mestres i sol·licituds presentades davant la Junta Local de Primera Ensenyança a l'objecte d'obtenir certificació d'aptitud per actuar amb el càrrec de mestres a les escoles de Randa i Pina».⁵ En realitat la documentació solta que conté aquest lligall no respon exactament a l'enunciat. Fa referència a un plec de documentació de 1816-1818 de gran interès i alguns documents sobre les escoles de Pina i Randa de 1870.

Com es pot constatar, la dificultat per reunir documentació, més o menys seriada, de l'evolució de les escoles i l'escolarització en el municipi d'Algaida és gran. No obstant això, aquest article ha estat possible a partir del buidatge exhaustiu de dues fonts: les actes i la correspondència municipals d'Algaida. Concretament hem escorcollat sistemàticament els vuit llibres de les actes de l'ajuntament, des de 1800 a 1857,⁶ i els nou lligalls de la correspondència —concretament les entrades—, que van des del 1806 al 1857.⁷ Com es podrà intuir, la informació sobre l'esdevenir de l'ensenyament en el municipi és fragmentària i insuficient, sobretot fins al 1833. Això no obstant, hom està en condicions de fer algunes aportacions i una primera aproximació global que, indubtablement, estam convençuts que serà d'un gran interès per a conèixer i interpretar millor un període de la història de l'educació no gaire conegut encara.

¹ GONZÁLEZ, E.; MEDRANO, D.; VALERO, G. «Inventari de l'Arxiu Municipal d'Algaida», inèdit.

² Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligalls 743-757, des de 1882 a 1975.

³ AMA, Lligalls 761-764, des de 1883 a 1907.

⁴ AMA, Lligalls 765-766, des de 1863 a 1905.

⁵ AMA, Lligall 758.

⁶ AMA, Lligalls 43-50.

⁷ AMA, Lligalls 188-196.

La lectura d'obres versemblants com ara *L'educació en el segle XIX a Alcúdia*, de Maria Immaculada Nicolau⁸ o *Escola i poble*, de Miquel Barceló,⁹ aquest darrera dedicada al municipi de Santanyí, encara ens han estimulat més a escriure aquestes pàgines. L'una i l'altra, tot i el seu gran interès i rigor, a penes no disposen d'informació sobre la primera meitat del segle XIX, en gran part perquè les seves investigacions s'han fonamentat en la documentació municipal referida explícitament a l'educació. Òbviament coneixem el magnífic arxiu de treballs estimulats, conservats i catalogats pel doctor Antoni J. Colom, la lectura sistemàtica de molts dels quals segurament rebaixarien la taxativitat i l'originalitat del nostre treball. Entre aquests treballs en volem destacar un per sobre tota la resta. Es tracta de *Noticias sobre educación correspondiente al pueblo de Algaida y sus safragáneos de Pina y Randa encontradas en el Archivo Municipal del Ayuntamiento de Algaida*, de Maria Cañellas Rubí, Catalina Martorell Llaneras i Jerònima Oliver Rotger.¹⁰ Aquest treball, malauradament encara inèdit, és d'un rigor i una exhaustivitat que crida fortament l'atenció, sobretot perquè va ser realitzat per estudiants de magisteri i en una conjuntura en la qual l'arxiu municipal no estava encara catalogat.

Aquesta aportació és el resultat d'un temps pacient d'investigació, però també vol ser deutor del treball anteriorment citat, al qual ens referirem en diverses ocasions. Està centrat, com hem dit, a la primera meitat del segle XIX, amb la principal intenció d'ajudar a conèixer i a comprendre l'educació en el període que transcorre abans de la promulgació de la Llei Moyano de 1857. Tot reiterant que a partir d'aquesta data va ser quan s'organitzà definitivament el sistema educatiu a l'Estat espanyol i que la seva organització tingué una gran incidència i formalització en l'escolarització rural.

1. Vicaris, beneficiats i donzelles: de quan l'educació primària era en mans de clergues i de mestres fadrines que ensenyaven el catecisme (1783-1833)

Pel que fa l'escola de nins, el primer mestre del segle XIX va ser Maties Puig,¹¹ un beneficiat de la parròquia d'Algaida que exercí el magisteri fins al 1804, moment en el qual abandonà la parròquia algaidina per incorporar-se a la de Lluçmajor, d'on era nadiu.¹² Sembla que havia regentat l'escola de nins des del 1792,¹³ moment en el qual havia substituït el també prevere algaidí Bartomeu Puigserver.¹⁴ Aquest, com a conseqüència de la partida de Puig hagué de fer-se càrrec novament de l'escola i és gairebé segur que la mantingué fins al 1813.

⁸ Ajuntament d'Alcúdia, Alcúdia 1998.

⁹ Ajuntament de Santanyí, Santanyí 1996.

¹⁰ Va ser realitzat com a treball de curs el 1975 i conté quatre carpetes de documentació transcrita a màquina. A partir d'ara citarem aquest treball com a CAÑELLAS; MARTORELL; OLIVER, Noticias.

¹¹ Maties Puig: el 1799 residia al carrer de la Plaça d'Algaida i era prevere titular de la parròquia. Cf. Empadronamiento del Pueblo de la Villa de Algaida hecho de orden del Excmo. Sr. Comandante General del presente Reyno del año 1799, AMA, Lligall 361.

¹² Acta 28 octubre de 1804, AMA, Lligall 43.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Bartomeu Puigserver: el 1799 residia al carrer de la Plaça d'Algaida i era beneficiat de la parròquia. Cf. Empadronamiento... 1799, AMA, Lligall 361. El 1813 tenia 53 anys i residia amb la seva família, concretament amb el seu germà Pere Puigserver, conrador, la seva esposa i dos nebots. Cf. Padró de 1813, AMA, Lligall 361.

La situació de l'ensenyament de les nines devia ser encara més precària. Pere Mulet afirma no haver trobat cap al·lusió a l'ensenyament de les nines a Algaida fins al final del segle XVIII.¹⁵ Tot i que l'ajuntament contestava una enquesta de la Reial Audiència del 1775 afirmant «en esta vila sempre ha hagut i hi ha actualment mestra qui ha ensenyat i ensenya a totes les minyones»,¹⁶ la realitat devia ser una altra de ben diferent. El 1783 va ser contractada Francina Torrens¹⁷ —donzella amb residència al carrer del Campet—, la qual exercí el càrrec fins al moment de la seva mort, el juny de 1806.¹⁸ Havia exercit durant vint-i-tres anys i va ser substituïda per Joana Aina Cantallops¹⁹ —donzella filla de Guillem— natural de Randa.²⁰ A banda d'aquestes informacions, no hi ha gaire indicis sobre les característiques de l'escola tot just en aquella tessitura anterior a la promulgació de la Constitució de 1812. El 1813, l'Ajuntament d'Algaida informava la Diputació Provincial que «en esta villa hay una escuela de niñas que enseña de coser y la doctrina cristiana con perfección y de leer y escribir, se ofrece y percibe de un salario de 15 libras, esto es 10 libras de los propios de esta universidad y los restantes de la Talla General».²¹

La conjuntura de 1812 a 1814 va ser especialment significativa per a la vida municipal en general. Per primer cop el govern municipal va ser elegit per sufragi indirecte i s'assajà, tot i la precarietat i els escassos recursos, una mena de liberalisme a nivell local. Les autoritats estaven imbuïdes d'un relatiu esperit democràtic i hagueren de plantar cara a la nova realitat amb greus dificultats. La Diputació Provincial, a partir de 1812, dugué a terme una important tasca de control de l'ensenyament i instà els ajuntaments perquè informassin de la situació de l'educació en els seus municipis,²² sense gaire èxit almenys de forma immediata.²³ Com a conseqüència de la insistència de la Diputació, l'Ajuntament d'Algaida informava de la situació de l'escola de nins i de l'escola de nines de la localitat.²⁴ L'escola de nins, regentada per mossèn Bartomeu Puigserver, era pràcticament inútil i l'ajuntament cercava un nou mestre que requerís les condicions necessàries per aital projecte. Ben aviat li trobaren substitut en la persona d'un altre eclesiàstic. No obstant les

¹⁵ MULET, Pere, «L'ensenyament a Algaida segles XVII-XVIII», *Es Saig* 77(1987) 14-17.

¹⁶ *Ibid.*, 15.

¹⁷ Les condicions eren: «Ensenyar a les minyones la doctrina cristiana, el Sant Temor de Déu, i los treballs mecànics com és cosir et alias i així mateix acompanyar-les a l'església los dies de treball per oir missa i cuidar-se de que estiguen en la mateixa amb la decència corresponent i los diumenges i festes assistir a les funcions de l'església com són Vespres, la Doctrina, Via Sacra i processons i cuidar estes, i en lo modo susdit lo acordam». *Ibid.*, 16.

¹⁸ Francina Torrens: el 1799 residia al carrer del Campet, on apareix empadronada com a donzella i mestra. Cf. Empadronament... 1799, AMA, Lligall 361.

¹⁹ Joana Aina Cantallops: el 1799 apareix únicament Guillem Cantallops, però no hi ha cap informació més. Tampoc no apareix empadronada a Algaida el 1813. Cf. Padró de 1813, AMA, Lligall 361.

²⁰ Acta de 8 de juny de 1806, AMA, Lligall 43: «nombraron como en effecto nombraron por Maestra de Niñas de esta Villa á Juana Anna Cantallops Donzella hija de Guillermo del lugar de Randa suffraganeo de esta villa por considerarla pa. la enseñanza de la Doctrina Cristiana, Coser y demas de la obligacion de Maestra, con la expresa obligacion de admitir á toda clase de Niñas, Pobres, Ricas y sin q pueda expellir á las q vaian en dicha su Casa hilando; y se le aumenta el salario en cinco libras qe con las diez tazadas en el Reglamento q rige seran quinze libras al año».

²¹ Algaida 19 de març de 1813, a CAÑELLAS; MARTORELL; OLIVER, Noticias.

²² Ofici de la Diputació Provincial 24 desembre de 1812, a CAÑELLAS; MARTORELL; OLIVER, Noticias, plec número 9, pres de «Borradores de correspondencia 1841-1855». Segurament es tracta dels Lligalls 310 i 311 de la nova catalogació de l'arxiu, sota el títol «Esborrans de registre».

²³ Ofici de la Diputació Provincial, Palma 5 de març de 1813 a CAÑELLAS; MARTORELL; OLIVER, Noticias.

²⁴ Algaida 19 de març de 1813, a CAÑELLAS; MARTORELL; OLIVER, Noticias.

exigències del moment, com ara les que reivindicà el regidor Llorenç Pujol el 1813, tot protestant contra la forma com s'havia fet l'elecció del nou mestre de la vila, argumentant que «*dicho empleo de maestro debe darse por oposiciones mediante poner carteles*». ²⁵ Així, el 4 d'abril de 1813, es nomenà mestre de la localitat el prevere Sebastià Verdera. ²⁶ Entre les principals condicions que hagué d'assumir aquest per ventura la més significativa era la incompatibilitat amb qualsevol responsabilitat de caràcter parroquial, «*sin que pueda dedicarse en otro empleo como es Vicario, agonizar y cualquiera otro que pueda obstar la enseñanza*». ²⁷ Havia de compatibilitzar la seves obligacions eclesiàstiques de dir missa amb l'ensenyament i havia d'acompanyar els nins a l'ofici quan ell no l'oficiava. La seva principal obligació era ensenyar a llegir, escriure, comptar i la llatinitat. No obstant aquest nomenament, qüestionat per altra banda en el mateix consistori municipal, el mes d'agost de 1813 Bartomeu Puigserver encara regentava l'escola, «*D. Bartolomé Puigserver que obtenta este destino de maestro lo ha renunciado con motivo de ser corta la dotación y convendría aumentarla y que dicho destino de maestro recayese en sugeto capaz de enseñar la latinidad*». ²⁸ Si convenim que el nom de Sebastià Verdera no torna a aparèixer en la documentació, almenys en la coneguda fins ara, és possible que el seu nomenament no s'arribàs a dur a terme.

No se sap on estava ubicada l'escola de nins, però hi havia un edifici municipal destinat a aital finalitat, sembla que d'escasses dimensions i sense arbitris per ampliar-lo, entre d'altres motius perquè estava envoltat l'edifici de particulars. ²⁹ En canvi, mai no es parla de la ubicació de l'escola de nines, segurament perquè l'ensenyament femení es feia en el domicili particular de la mestra.

El 1814, amb la restauració de l'absolutisme per part de Ferran VII, el Consell de Castella assumí la tasca de controlar els plans i mètodes d'estudi, conscients que l'ensenyament era un dels instruments essencials per restablir l'ordre; com també formar un pla general uniforme per a les universitats literàries, estudis i escoles de primer ensenyament. La Junta estatal organitzada a aquest fi confià als regents de les Audiències i les Cancelleries del Regne, i a les autoritats locals que informassin «*a la mayor brevedad posible una razón puntualísima de todas las escuelas establecidas y fondos destinados á tan piadoso objecto; de su actual estado, y de sus inversiones de los pueblos que carezcan de estos ú otros fondos; de los que no tengan escuelas, pero las merezcan por su poblacion y circunstancias; de los medios ó arbitrios de que podria usarse para dotar las indotadas [...] los cuales podrían ser extensivos por identidad de razón á las escuelas de la enseñanza y educacion de las niñas*». ³⁰ L'Ajuntament d'Algaida respongué una circular del Regent de 22 de gener de 1816 en la qual es posava de manifest que el municipi no disposava de dotació pròpia ni arbitris particulars per a l'escola de primeres lletres, que mantenia una escola de nins dotada amb 40 lliures moneda mallorquina i una de nines dotada amb 15 lliures. ³¹ Així mateix, en el puig de Randa hi havia un Col·legi de Gramàtica, en el qual ensenyava un catedràtic pagat per l'ajuntament de Palma. ³²

²⁵ Acta 4 abril de 1813, AMA, Lligall 43.

²⁶ Sebastià Verdera: no apareix ni en l'empadronament de 1799 ni en el padró de 1813. Cf. AMA, Lligall 361.

²⁷ AMA, Lligall 188.

²⁸ Algaida 14 agost de 1813, a CAÑELLAS; MARTORELL; OLIVER, Noticias

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Circular de Josef Maria Puig, Madrid 20 de diciembre de 1815, AMA, Lligall 758.

³¹ Borrador de resposta, Algayda 19 de maig de 1816, AMA, Lligall 758.

³² Cf. ROTGER, M., *Historia del Santuario y Colegio de Nra. Sra. de Cura en el monte de Randa*, Impr. de Roca, Frau y Compañía, Lluçmayor 1915, pàg. 65-70.

L'onze d'octubre de 1817, Joan Manuel Lubet —tinent de Corregidor, batle major i president de la Junta d'Exàmens de mestres de primeres lletres del Regne de Mallorca— publicà un ban que ratificà posteriorment el 3 de febrer de 1818³³ en el qual menava que els mestres de primeres lletres, els seus passants i els leccionistes particulars verificassin l'examen de mestre per poder exercir les seves funcions. L'estat posava en funcionament els mecanismes de control sobre l'ensenyament primari. El segon ban es publicà segurament perquè en cinc mesos només s'havien examinat dotze mestres i un leccionista de les quaranta-tres escoles que existien llavors a Palma. Així mateix, obligava a habilitar el títol a aquells que l'havien obtingut de la Diputació Provincial durant els anys en què aquesta institució havia funcionat, és a dir entre 1812 i 1814. Per un ban posterior, amb data de 19 de febrer de 1818, es detallava el contingut i els requisits indispensables per obtenir el títol.

No obstant les reiterades insistències de Joan Manuel Lubet, sembla que els ajuntaments de la Part Forana no contestaven, la qual cosa provocà que l'autoritat hagués de prendre mesures de caràcter coercitiu, amb forma de multes. El mestre d'Algaida, l'acòlit Joan Antoni Mut³⁴ s'examinà segurament al començament del mes d'octubre de 1818 i el 9 d'aquest mes la Junta notificava a l'Ajuntament que podia continuar exercint l'encàrrec de mestre de la localitat.³⁵ Desconeixem la data en què havia iniciat el seu magisteri a Algaida, segurament en substitució del prevere Sebastià Verdera, en cas que aquest hagués arribat a exercir, o de Bartomeu Puigserver. És probable, pel que es dedueix de la documentació, que els clergues es resistissin a prendre l'examen, la qual cosa havia suscitat que Lubet recordàs que hi estaven també obligats: *«los sacerdotes que actualmente ejercen el Magisterio, pues ademas de estar prevenido en las Reales ordenes lo tiene asi mandado nuestro Ilmo. y Rdmo. Prelado en cinco del citado mes»*.³⁶

Pel que fa a l'escola de nines d'Algaida, en desconeixem encara l'evolució. Ja hem vist que el 1806 va ser elegida mestra Joana Aina Cantallops, la qual exercí com a tal segurament fins a la seva mort el 1824. De la documentació coneguda fins ara no es pot extreure més informació. Sabem, d'altra banda, que el 10 de febrer de 1824, el consistori municipal notificava que havia mort la mestra i que es nomenava per substituir-la Margalida Mut Oliver.³⁷ Aquesta regentà l'escola des d'aquell any de 1824 fins que el 7 de gener de 1830 va ser destituïda fulminantment per l'Ajuntament i nomenada en el seu lloc Margalida Tomàs³⁸ (tot i que apareix grafiada amb el nom d'Antònia Tomàs). L'acta de l'Ajuntament d'Algaida és prou aclaridora: *«Margarita Mut maestra de niñas cumplia muy mal con el encargo de maestra que tenia y por lo mismo que en su lugar debia la misma corporacion nombrar otra que desempeñase mejor su encargo y en efecto nombraron para maestra de niñas a Antonia Tomas»*.³⁹

³³ AMA, Lligall 758.

³⁴ Joan Antoni Mut: el 1813 tenia 44 anys i era acòlit. Vivia amb el seu germà Guillem Mut, conrador. Cf. Padró de 1813, AMA, Lligall 361.

³⁵ Comunicació de 9 octubre de 1818, AMA, Lligall 758.

³⁶ Circular de 20 abril de 1818, AMA, Lligall 758.

³⁷ Acta de 10 de febrer de 1824, AMA, Lligall 43.

³⁸ El 16 de juliol de 1852 apareix documentat que Margalida Tomàs va ser nomenada mestra el 3 de gener de 1830. Fins ara havíem cregut que es tractava de dues mestres distintes, però òbviament es tracta de la mateixa que apareix transcrita amb el nom d'Antònia per error.

³⁹ Acta 7 de gener de 1830, AMA, Lligall 45.

2. Procés de normalització de les escoles públiques d'Algaida (1833-1857)

2.1 El mal caràcter d'un mestre

Sabem que el 1833 el mestre de nins era Miquel Amengual, natural d'Algaida. L'11 de desembre de 1833 va ser elegit, per part de l'Ajuntament, com a comptador dels llibres de confraries i obreries en un moment en què el consistori algaidí, presidit per Francesc Socias, mantenia un contenciós amb el rector Nicolau Caldés,⁴⁰ un clergue conegut per les seves vel·leïtats absolutistes i intransigents. L'homonímia no ens permet identificar de forma clara Miquel Amengual, perquè amb aquest mateix nom apareixen diversos càrrecs a l'ajuntament d'Algaida i desconeixem, encara ara, si es tracta de la mateixa persona. Un Miquel Amengual va ser síndic personer i procurador síndic del consistori algaidí des del 1834 al 1837 i un Miquel Amengual era tinent de la Milícia Urbana de la localitat el 1837.⁴¹

L'octubre de 1834 es crearen les comissions d'instrucció pública provincials i locals a través de la *Instrucción para el régimen y gobierno de las escuelas de primeras letras*. Les comissions havien de vetllar pel compliment de la normativa en matèria educativa i havien d'aportar informació per a confeccionar el pla general d'ensenyament. Tanmateix, els vaivens polítics a l'estat espanyol entre 1834 i 1839 impediren la posada en marxa del Pla General d'Instrucció Pública, del Duc de Rivas (1836) i l'aparició de la llei de 21 de juliol de 1838, desenvolupada posteriorment en el *Reglamento provisional de las escuelas públicas de instrucción primaria elemental* de 26 de novembre de 1838, el *Reglamento provisional de las Comisiones de Instrucción Primaria* de 18 d'abril de 1839 i el *Reglamento de exámenes para maestros de escuela elemental y de escuela superior de Instrucción Primaria*, d'octubre de 1839.⁴² Al començament de 1839, l'Ajuntament d'Algaida, instat per la Comissió Provincial d'Instrucció Primària, creà la Comissió Municipal d'Instrucció⁴³ formada pel batle Pere Joan Ribas, el regidor Antoni Mulet, l'ecònom Ramon Pascual, el doctor Pere Antoni Mulet i el notari Gabriel Oliver Munar. Uns mesos més tard, concretament el setembre de 1839, el consistori algaidí es feia eco de les queixes múltiples que havien rebut sobre el maltractaments que infligia el mestre als seus alumnes i la manera d'ensenyar del mestre Miquel Amengual, per la qual cosa s'acordà per unanimitat destituir-lo com a mestre.⁴⁴ No obstant la resolució per unanimitat de l'Ajuntament, el mestre no va ser relegat fins a l'estiu del 1841.

El contenciós entre el mestre i l'Ajuntament durà més de dos anys. El mestre Miquel Amengual, davant les crítiques de què era objecte, al·legava en primer lloc que «*en la actualidad que está instruyendo á los niños según el sistema de enseñanza mútua*⁴⁵, que requiere mucha más aplicación é instrucción en los maestros» i, també, que el salari mínim que exigia el reglament provincial havia de ser de 1.100 reals de billó anuals i casa,

⁴⁰ AMA, Lligall 191.

⁴¹ AMA, Lligall 46.

⁴² Cf. SUREDA GARCIA, B. «Liberalisme i desenvolupament de l'educació primària femenina: el context pedagògic de l'activitat formativa de Sebastiana Lladó i Sala», a *I Simposium d'Història Social del segle XIX. Aproximació a Sor Maria Rafela del Sagrat Cor i al seu entorn religiós i històric (1814-1899)*, Mallorca 1999, pàg.152-155.

⁴³ Acta de 3 de febrer de 1839, AMA, Lligall 46.

⁴⁴ Acta 8 setembre de 1839, AMA, Lligall 46.

⁴⁵ Sobre l'ensenyament mutu, Cf. SUREDA GARCIA, B. «Liberalisme...», pàg. 161-162.

mentre que ell tan sols en percebia 655, que no li bastaven per viure dignament.⁴⁶ Durant aquell temps, la Comissió Municipal d'Instrucció Primària amonestà reiteradament el mestre, però no aconseguí sinó que Miquel Amengual empitjoràs la seva relació amb els nins. Com a conseqüència d'això, l'Ajuntament el cessà definitivament el 3 d'agost de 1841 i notificà la decisió al Cap Superior Polític de la Província⁴⁷.

Al final de l'estiu de 1841, l'Ajuntament d'Algaida obrí un termini de sol·licituds per cobrir la plaça vacant de mestre. Com a conseqüència d'això va ser elegit nou mestre Sebastià Ballester, natural de Llubí, l'únic candidat que havia aspirat a aquell destí.⁴⁸ S'havia de posar immediatament en feina amb un sou de 100 lliures anuals més les retribucions dels nins —«*cuyas retribuciones seran á su gusto ó al de sus Padres*»— i se li subministrava casa per a ell i la seva família. El nomenament va ser ratificat per la Comissió Provincial d'Instrucció Primària el 21 de novembre de 1841.⁴⁹

2.2 Un alumne algaidí a l'Escola Normal de Mestres

El mes de juny de 1842, l'ajuntament constitucional d'Algaida acceptà enviar un alumne, pagat pel consistori, a l'Escola Normal de Mestres que tot just s'acabava de crear, tal com requeria la Comissió Provincial d'Instrucció Primària de les Illes Balears.⁵⁰ Inicialment hi hagué dos candidats: Sebastià Ballester, mestre d'Algaida, i Jaume Sastre, exclaustat franciscà d'origen algaidí i veí de la localitat.⁵¹ A Ballester l'Ajuntament li posà un seguit de condicions que inicialment no acceptà. El segon, exclaustat i llicenciat de l'Exèrcit, no disposava de la llicència absoluta i no pogué accedir a aquella plaça a què aspirava.⁵² Finalment, l'Ajuntament escollí Joan Antoni Mulet Munar, de divuit anys.⁵³

Mentrestant, Sebastià Ballester continuà exercint com a mestre de la localitat. El 3 d'agost de 1842, l'escola d'Algaida rebé la visita de Francesc Riutort, inspector

⁴⁶ Carta de Miquel Amengual al batle, Algaida 1 de febrer de 1840, AMA, Lligall 46.

⁴⁷ Acta 3 agost de 1841, AMA, Lligall 46: «*Se propuso por el Señor Presidente que ha tenido muchas quejas de vecinos de esta Villa sobre que D. Miguel Amengual á quien está encargada la enseñanza primaria en este Pueblo, ha demostrado con su comportamiento que no tiene los dotes necesarios para desempeñarla. Su genio activo y fogoso le impele á precipitaciones inconsideradas, atropellando á los muchachos de un modo verdaderamente barbaro é indigno de la ilustracion en que nos hallamos. Lejos de su trato la amabilidad que tanto puede sobre el corazon de los Niños, les atropella con palabras descompuestas y con golpes inconsiderados; y de aquí resulta que en el dia no comparecen á la escuela sino unos pocos muchachos de corta edad cuya proposicion ecsaminada deternidamente por dichos Señores de Ayuntamiento por unanimidad acordaron; á escepcion del procurador sindico cuñado del espresado Maestro, separar á dicho Don Miguel Amengual del Magisterio de Maestro de las letras que tenia confiado supuesto que la comision local de intruccion primaria de esta villa no ha dejado por su parte de amonestar varias veces al citado Amengual para que reprimiera su genio fogoso y no maltratara los Muchachos que tenia á su cuidado: pero lejos de producir buenos efectos las amonestaciones de dicha comision el comportamiento de Amengual de cada dia ha empeorado: Que de esta determinacion se de cuenta al Muy Yltre Sor. Gefe Superior Politico para su inteligencia y conocimiento*».

⁴⁸ Acta 4 d'octubre de 1841, AMA, Lligall 46.

⁴⁹ Acta 24 novembre de 1841, AMA, Lligall 46.

⁵⁰ Acta 24 de juny de 1842, AMA, Lligall 46.

⁵¹ Jaime Sastre Sastre, natural d'Algaida. El 1835 era acòlit en el convent de Sant Francesc de Palma. Morí el 28 de setembre de 1854 a l'Hospital de Sant Pere i Sant Bernat, de Palma. Era diaca. Cf. PLANAS SAGRERA, J. «Exclaustrados», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* XVIII (1920) 44.

⁵² Comisión Provincial de Instrucción Primaria de las Islas Baleares, Palma 18 de julio de 1842, AMA, Lligall 193; Acta de 5 d'agost de 1842, AMA, Lligall 46.

⁵³ Acta de 29 d'agost de 1842 i 15 de setembre de 1842, AMA, Lligall 46.

d'instrucció primària. Val la pena reproduir l'acta del consistori d'aquell dia: «*se le proporciono todas las noticias que tuvo á bien pedir, y en seguida se pasó á visitar la escuela de los muchachos, y la de las Niñas; y luego despues regresados en las Casas Consistoriales entre los SS. del Ayuntamiento el citado D. Francisco Riutort, D. Gabriel Oliver y Munar, D. Antonio Mulet y D. Ramon Pascual Pro. y economo vocales de la comision de esta villa. Se hicieron por D. Francisco Riutort algunas reflexiones en cuanto al asunto; y se acordo entre todos. Que la Comision pase mensualmente á visitar la escuela y recoger del Maestro una plana de cada alumno; cuyas cada tres meses se remitiran a la Exmo. Diputacion Provincial. Ygualmente se resolvio hacerse algunas propuestas a la Comision Provincial de instruccion primaria como son: 1º Proponer una escuela de adultos por las noches y aumentar algo la dotacion al Maestro; 2º Aumentar a la escuela del dia el dibujo lineal y geografia, y obligar al Maestro á pasar á Palma dos ó tres veces á imponerse del metodo de enseñar; 3º Proponer una Muger para pasar al Colegio; y al entretanto dure su enseñanza nombrar una interina que reuna las circunstancias de saber cortar y coser. Y la Maestra al dia obligarla á tener una escuela de parvulos no completa*». ⁵⁴

Les tres propostes de l'inspector són especialment significatives, en un context d'implantació dels valors progressistes a l'ensenyament, d'acord amb l'esperit que impregnava el Trienni Esparterista:

a) En primer lloc la proposta d'una escola d'adults nocturna. Òbviament es tractava d'impulsar l'ensenyament dels majors de 14 anys, la majoria dels quals continuaven al marge de les propostes educatives de l'ensenyament primari. Eliminar l'analfabetisme i l'endarreriment cultural de la societat mallorquina esdevenien objectius prioritaris per als dirigents liberals. En realitat es tractava de posar en pràctica un dels capítols de la Llei de 21 de juliol de 1838 que, indubtablement, era encara una de les assignatures pendents del sistema educatiu espanyol. ⁵⁵

b) L'ensenyament de dibuix lineal i geografia, però sobretot la proposta de formació permanent del mestre. La manca de preparació del mestre segurament va ser la causa que es proposàs que aquest anàs a Palma dues o tres vegades. Desconeixem els mecanismes i els sistemes de què disposava l'Escola Normal de Mestres per a aitals menesters, en qualsevol cas devia tractar-se d'un cas regulat i quotidià amb respostes concretes del sistema d'ensenyament dels mestres.

c) Aquest punt referit a l'escola de nines pertany a l'apartat 2.4, en el qual comentarem explícitament aquest cas.

El jove Mulet estudià a l'Escola Normal entre 1842 i 1845, i l'Ajuntament d'Algaida subvencionà, a voltes amb retard, la seva estada i manutenció a l'escola com era preceptiu. ⁵⁶ Mentre Mulet es formava a Palma, Sebastià Ballester ocupava interinament la plaça de mestre d'Algaida. ⁵⁷ Joan Antoni Mulet concloué els estudis el 1845 però no

⁵⁴ Acta 3 d'agost de 1842, AMA, Lligall 46.

⁵⁵ Cf. GUEREÑA, J. L. «Los orígenes de la educación de adultos en la España contemporánea», a ESCOLANO, A. (dir.), *Leer y escribir en España*, Fundación Germán Sánchez Rupérez, Madrid 1992, pàg. 282.

⁵⁶ Comisión Provincial de Instrucción Primaria de las Islas Baleares, Palma 16 de desembre de 1844, AMA, Lligall 191; *Ibid.*, 26 de enero de 1845, AMA, Lligall 193; *Ibid.*, 17 de febrer de 1845, AMA, Lligall 193.

⁵⁷ Acta 31 desembre de 1842, AMA, Lligall 46.

pogué obtenir el títol de mestre fins al febrer de 1846, moment en què va ser acomiadat definitivament de l'Escola Normal de Mestres.⁵⁸ Aquell mateix any, Joan Antoni Mulet presentava un memoràndum a l'Ajuntament d'Algaida, en el qual reclamava la plaça de mestre de la localitat. No obstant això, el ple de l'Ajuntament, per unanimitat de vots, decidí no tenir en compte aquella sol·licitud, atès que l'escola de nins estava proveïda en propietat per Sebastià Ballester.⁵⁹ La Comissió Provincial d'Instrucció Primària de les Balears ratificà aquella decisió i no prengué en compte la demanda de Joan Antoni Mulet que demanava que l'escola es declaràs vacant i interí el mestre que l'ocupava. La Comissió al·legà que Ballester s'havia examinat de mestre el 15 de setembre de 1841 i que ocupava la plaça com a titular i propietari.⁶⁰

Sebastià Ballester mantingué la titularitat de l'escola de nins d'Algaida fins al 1852. Sabem que sol·licitava al batle la data en què s'havien de fer els exàmens dels nins,⁶¹ que rebé la visita i la inspecció de Josep Ignasi Moragues el 1850⁶² i el 1851⁶³ i que col·laborava amb la inspecció amb la concessió de premis als alumnes més distingits de l'escola.⁶⁴ Hi ha indicis que llavors el municipi disposava d'una escola, atès que entre els edificis propietat de l'ajuntament, el 1842⁶⁵ i el 1851, es parla de l'edifici de l'escola, la carnisseria i la Casa de l'Ajuntament;⁶⁶ però no se'n sap gairebé res més.⁶⁷ És més probable que la casa escola estigués en funcionament en temps del mestre Miquel Amengual, motiu pel qual l'ajuntament no li hauria posat una casa a disposició, de la qual cosa es lamentava com hem vist. El seu successor Sebastià Ballester, en canvi, disposà de casa per a ell i la seva família, i no es parla en el contracte que hagi d'ensenyar en aquell habitatge.⁶⁸ En qualsevol cas, el tema de la casa escola persisteix com una qüestió obscura que segurament només podrem aclarir a partir d'una anàlisi rigorosa dels pressuposts municipals.⁶⁹

Tornant novament a la gestió del mestre Sebastià Ballester, val a dir que, el juliol de 1851, la seva actuació era durament criticada per la Comissió Local d'Instrucció Primària, de la qual n'era portaveu l'antic mestre Miquel Amengual. Els nins, es deia, van molt endarrerits i si continuen sota la direcció del mestre actual mai no podran avançar, sobretot

⁵⁸ Comisión Provincial de Instrucción Primaria de las Baleares, 2 octubre de 1845, AMA, Lligall 194; *Ibid.*, 24 febrer de 1846, AMA, Lligall 194.

⁵⁹ Acta 6 desembre de 1846, AMA, Lligall 47.

⁶⁰ Comisión Provincial de Instrucción Primaria de Baleares, Palma 17 diciembre de 1847, AMA, Lligall 194.

⁶¹ Sebastià Ballester al batle, Algaida 1 de desembre de 1850, AMA, Lligall 195.

⁶² Circular Inspección de Instrucción Primaria, J. I. Moragues, Palma 24 de juny de 1850, AMA, Lligall 195.

⁶³ Circular Inspección de Instrucción Primaria, J. I. Moragues, Palma 21 març de 1851, AMA, Lligall 195.

⁶⁴ El juliol de 1851 foren premiats els alumnes Josep Oliver en anàlisi; Jaume Garau en escriptura; Francesc Verdera en aritmètica; Miquel Pascual en religió; i Josep Rafal i Josep Oliver —Maví— en lectura, AMA, Lligall 195.

⁶⁵ Acta 6 de maig de 1842, AMA, Lligall 46.

⁶⁶ Acta de 9 de març de 1851, AMA, Lligall 47.

⁶⁷ El 1846 a les Balears hi havia vint-i-quatre escoles que disposaven d'edifici propi i noranta-set que no en tenien. Cf. «Cuadro estadístico de las escuelas de instrucción primaria del reino. Islas Baleares», *Boletín Oficial del Ministerio de Comercio, Instrucción y Obras Públicas*, tom I, núm. 30 (30 març de 1848) 604-605, citat per SUREDA GARCIA, B., «Liberalisme...», pàg. 159, nota 11.

⁶⁸ Sebastià Ballester percebia un sou de 1.328 rals anuals, a banda de l'import de les retribucions que rebia dels nins. Així mateix cobrava dos-cents rals anuals per a manteniment del seu habitatge: CAÑELLAS; MARTORELL; OLIVER, Notícias.

⁶⁹ Pressuposts ordinaris i extraordinaris i comptes generals 1845-1859, AMA, Lligall 979.

perquè allò que se'ls ensenya és una rutina perjudicial.⁷⁰ Com a conseqüència del mal ambient que es respirava contra el mestre, aquest presentà la dimissió el desembre del 1851.⁷¹ La corporació municipal acceptà la renúncia i nomenà mestre interí Joan Antoni Mulet, que esperava el relleu des del 1846. La Comissió Provincial d'Instrucció Primària acceptà la renúncia definitiva el febrer de 1852.⁷²

El 6 de febrer de 1852 Joan Antoni Mulet havia iniciat la seva tasca al capdavant de l'escola algaïdina i es lamentava de l'estat deplorable en què es trobava l'ensenyament de nins. Per millorar la situació demanava al batle que s'adquirís el mètode de lectura de Vallejo en cartells⁷³. Sabem per documentació posterior que Joan Antoni Mulet s'havia fet càrrec interinament de l'escola el 30 de desembre de 1851 i que cobrava un sou anual de 3.000 reals de billó per part de l'ajuntament i 200 reals de retribució dels nins. El contracte contemplava la possibilitat d'obtenir una retribució de 306 reals en cas que es fes una escola nocturna d'adults.⁷⁴

2.3 Oposicions obligatòries

El mes de maig de 1852, el governador José Manso notificava al batle d'Algaida que prest hi hauria oposicions de mestre i que es podria cobrir la plaça vacant de mestre de la localitat.⁷⁵ Pocs dies després, en una nova carta, el governador —com a president de la Comissió Provincial d'Instrucció Pública— notificava que el mestre havia de cobrar un sou de 3.000 reals, a més de casa i habitació; podria rebre una retribució dels nins de 200 reals i se li havien de destinar 200 reals per a paper, ploma, llibres i material escolar.⁷⁶ El 15 de juliol de 1852, Joan Antoni Mulet es presentà a oposicions de mestre i dos dies després el governador mateix enviava una terna a l'escola d'Algaida formada per Jaume Sansó Alcover i Joan Antoni Mulet.⁷⁷ El consistori algaïdí, en sessió de 30 de juliol, elegí el candidat algaïdí i mestre interí de l'escola de nins com a mestre en propietat de la vila.⁷⁸

2.4 L'escola de nines

La precarietat documental sobre l'escola de nines a Algaida és absoluta, almenys entre 1830 i 1852. Hem vist que el 1830 va ser nomenada mestra Margalida Tomàs i que l'estiu de 1842 l'escola va ser visitada per l'inspector Francesc Riutort. L'inspector instava l'ajuntament d'Algaida a enviar una dona a estudiar al Col·legi de la Puresa i que mentre duràs la seva formació una interina suplís la seva absència a la localitat. Sembla que, almenys fins llavors, a Algaida mai no hi havia hagut cap mestra amb titulació i que persistia la rutina d'ensenyar únicament la Doctrina Cristiana i la costura a les nines. A banda d'això, l'inspector reiterava que la mestra havia de tenir oberta una escola de pàrvuls. En aquest sentit, Riutort reivindicava novament un altre dels capítols de la Llei de 21 de juliol de 1838 que estimulava la creació d'escoles de pàrvuls, aspecte que, indubtablement, no es complia.⁷⁹

⁷⁰ AMA, Lligall 195.

⁷¹ Acta de 14 de desembre de 1851, AMA, Lligall 47.

⁷² José Manso al batle, Palma 12 febrer de 1852, AMA, Lligall 195.

⁷³ Joan Antoni Mulet al batle, Algaida 1 febrer de 1852, AMA, Lligall 195.

⁷⁴ CAÑELLAS; MARTORELL; OLIVER, Noticias.

⁷⁵ José Manso al batle, Palma 19 de maig de 1852, AMA, Lligall 195.

⁷⁶ José Manso al batle, Palma 29 de maig de 1852, AMA, Lligall 195.

⁷⁷ José Manso al batle, Palma 17 de juliol de 1852, AMA, Lligall 195.

⁷⁸ Acta de 30 de juliol de 1852, AMA, Lligall 47.

⁷⁹ Acta 3 d'agost de 1842, AMA, Lligall 46.

El juliol de 1852 el governador demanava al batle una informació sobre quan havia estat nomenada mestra Margalida Tomàs.⁸⁰ Sabem que aquesta regentava l'escola des de 1830, amb una anualitat de 132 reals. Continua exercint almenys fins el setembre de 1853, moment en el qual la Comissió Provincial d'Instrucció Primària notificava al batle d'Algaida que no podia continuar exercint el càrrec, com a conseqüència de la seva edat avançada i es demanava l'elecció d'una mestra nova, amb un sou anual de 500 reals.⁸¹ Uns mesos després la mateixa comissió demanava a l'ajuntament que es donàs una gratificació de 160 reals a Margalida Tomàs pels seus mèrits i serveis.⁸² Tanmateix, el reemplaçament sembla que no es dugué a terme de forma immediata, atès que el 24 i 26 de gener de 1854 el governador enviava dos oficis a l'ajuntament d'Algaida instant a la substitució de la mestra.⁸³ Com a conseqüència d'aquests avisos reiterats l'ajuntament resolgué publicar la vacant a través d'una crida, tot esperant la sol·licitud de noves candidates.⁸⁴

Tanmateix aquells anys, l'ajuntament d'Algaida insistia que no trobava una persona amb capacitat per fer-se càrrec de l'escola de nines. Al llarg de 1854 el tema es trobava en una situació d'impàs. Encara al començament de 1855, el consistori algaidí manava parilitzar l'expedient sobre el nomenament de la mestra⁸⁵ i la Comissió Provincial insistia a publicar la vacant en els periòdics,⁸⁶ però la situació tampoc no es resolgué al llarg de 1855. Des del 30 de juliol de 1853 fins a l'abril de 1856 sembla que el municipi romangué sense mestra de nines i la situació esdevingué dramàtica.⁸⁷

Finalment, el 13 d'abril de 1856 el consistori acceptava la sol·licitud de Maria Oliver, esposa de Llorenç Capellà, la qual acceptà el càrrec amb un sou de 800 reals anuals.⁸⁸ No obstant això, la Comissió Provincial no aprovà el nomenament interí de Maria Oliver fins al juliol del mateix i s'envià el títol corresponent que va ser tramès a l'interessada.⁸⁹

Tot fa pensar que aquell nomenament o bé no tingué efecte o que durà escassament uns mesos, perquè el 19 de desembre Esperança Rosselló⁹⁰ presentava una sol·licitud per fer-se càrrec de l'escola.⁹¹ Aquesta petició coincidia amb l'ofici del governador J. M. Garellly en el qual instava l'ajuntament d'Algaida a elegir una o dues joves per ingressar a l'Escola Normal de mestres, situada a l'antic convent de la Consolació.⁹²

La contractació d'Esperança Rosselló no es dugué a terme de forma immediata. El 20 de gener de 1857 la Comissió Provincial d'Instrucció Primària demanava que es fes el

⁸⁰ José Manso al batle, Palma 23 de juliol de 1852, AMA, Lligall 195.

⁸¹ Felip Puigdorfila al batle, Palma 6 de setembre de 1853, AMA, Lligall 195.

⁸² Comissió Provincial d'Instrucció Primària, Palma 22 novembre de 1853, AMA, Lligall 195.

⁸³ Ofici de Felip Puigdorfila, Palma 24 de gener de 1854, AMA, Lligall 195.

⁸⁴ Acta de 29 de gener de 1854, AMA, Lligall 47.

⁸⁵ Acta 28 de gener de 1855, AMA, Lligall 48.

⁸⁶ Ofici de 25 de gener de 1855, AMA, Lligall 196.

⁸⁷ Ofici de Josep Miquel Trias, Palma 13 de febrer de 1856, AMA, Lligall 196.

⁸⁸ Acta 13 abril de 1856, AMA, Lligall 49. En canvi, en un esbrossany de carta del batle Guillem Pascual es parla del nomenament de Maria Oliver amb la dotació de cinc-cents reals. Carta de Guillem Pascual, Algaida 14 abril de 1856, AMA, Lligall 196.

⁸⁹ Acta de 6 de juliol de 1856, AMA, Lligall 49.

⁹⁰ Possiblement es tracta d'Esperança Rosselló que el 1862 regentava una escola de nines a la Bonanova, de Palma. Cf. CANUT, M. L.; AMORÓS, J. L. *Maestras y libros (1850-1912)*, Universitat de les Illes Balears, 2000, pàg. 26.

⁹¹ Carta de 19 de desembre de 1856, AMA, Lligall 196.

⁹² Ofici de 20 de desembre de 1856, AMA, Lligall 196.

seu nomenament com a mestra interina⁹³ i el 4 de març insistia que es prengués una resolució sobre la mestra.⁹⁴ Finalment va ser nomenada mestra interina amb un sou de 800 reals.⁹⁵ No obstant això, el primer de setembre de 1857 va ser nomenada mestra en propietat Francisca Mas Rigo, natural de Campos.⁹⁶

2.5 Les escoles de Pina i Randa

El municipi d'Algaida comptava amb els llogarets de Pina i Randa, segurament totalment desatesos des de l'ajuntament, almenys pel que fa a escoles de nins i de nines. Tot i que les instruccions i reglaments d'ensenyament primari instaven a la creació d'escoles en nuclis de més de 500 habitants,⁹⁷ sembla que fins a mitjan segle XIX aquestes exigències mai no varen ser tingudes en compte.

El 1852, la Comissió Provincial d'Instrucció Primària resolgué que, atesa la situació, es constituïssin escoles de primeres lletres a Pina i a Randa. A Pina seria regida pel vicari i a Randa per una persona capaç.⁹⁸ Uns mesos després s'insistia en el projecte i que les escoles —de nins, se suposa— anassin a càrrec dels vicaris d'aquelles localitats.⁹⁹ Al llarg de tot el 1853 s'insistí en el nomenament d'aitals vicaris com a mestres de nins, atès que l'ajuntament d'Algaida —segurament per manca de pressupost— no es decidia a dotar aquelles escoles.¹⁰⁰ No obstant les dificultats, el 20 de gener de 1854 la Comissió Provincial nomenava Guillem Socias, vicari, mestre de Randa i Francesc Oliver, vicari, mestre de Pina.¹⁰¹ El 30 de setembre de 1857 Guillem Socias va ser substituït per Bartomeu Castell, nou vicari de Randa.¹⁰²

La precarietat de mitjans i la manca de recursos municipals per a l'ensenyament femení a Pina degué influir, sens dubte, en la fundació de la Congregació de les Germanes Franciscanes Filles de la Misericòrdia.¹⁰³ Aquesta institució, creada a Pina a instàncies de Gabriel-Marià Ribas de Pina, possibilità el desenvolupament de l'escolarització en aquell llogaret, des del setembre de 1856. La fundadora, sor Concepció Ribas —germana de Gabriel-Marià— va ser la primera encarregada de constituir i de tenir cura de l'escola de nines en aquella localitat.

⁹³ Ofici de 29 de gener de 1857, AMA, Lligall 196.

⁹⁴ Ofici 4 de març de 1857, AMA, Lligall 196.

⁹⁵ Ofici de 14 de maig de 1857, AMA, Lligall 196.

⁹⁶ Ofici 1 de setembre de 1857, AMA, Lligall 196.

⁹⁷ Un Reial decret de 1847 manava la creació d'escoles completes de nines a les localitats de més de cinc-cents habitants i incompletes als de menys, aquestes regentades per mestresses que no necessàriament havien de ser titulades. Cf. SUREDA GARCIA, G. «Liberalisme...», pàg. 157.

⁹⁸ Ofici de José Manso al batle, Palma 9 de desembre de 1852, AMA, Lligall 195.

⁹⁹ Ofici de José Manso al batle, Palma 29 de març de 1853, AMA, Lligall 195.

¹⁰⁰ Oficis de Felip Puigdorfila al batle, Palma 14 octubre i 19 de desembre de 1853, AMA, Lligall 195.

¹⁰¹ Ofici de Felip Puigdorfila, Palma 20 de gener de 1854, AMA, Lligall 196.

¹⁰² Ofici de 30 de setembre de 1857, AMA, Lligall 196.

¹⁰³ Cf. FULLANA, P.; LLABRÉS, P. J. *Gabriel-Marià Ribas de Pina (1814-1873)*, Mallorca.